

Нөкүс - 2022

НАҰРЫЗ БАЙРАМЫНЫҢ КҮТЛҮ БОЛСЫН!

итимий-методикалық жүйе № 2/1

ҰЛТТЫҚ БАЛМУШАНДЫҚ

ЖЕЛ

МУҚАДДАТ

2022-жыл ушын

«Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў»
журналына жазылыў баҳасы темендегише:

Индекс: 2092

Жеке пухара ушын бир жылға 90 000 сўм,
алты айға - 45000 сўм

Индекс: 2093

Кәрханалар ушын бир жылға 100 000 сўм,
алты айға - 50 000 сўм

КК филиал УзНИИПН

р/с 20210000800538464001

КК.Отд. «ИПОТЕКА БАНК» г. Нукус

МФО 00621

ИНН: 200362233

Наврӯз

аёмингиз
мудборак бўлсин!

МУГАЛЛИМ ҲАМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИШ

ISSN 2181-7138

№ 2/1 - 2022 жыл

Илимий-методикалық журнал

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Кеңесбай АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Алиппер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхужа АЙТБАЕВ
Тулқин АЛЛАЕВ
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Аскар ДЖУМАШЕВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Мырзамурат ЖУМАМУРАТОВ
Аскарбай НИЯЗОВ
Сабит НУРЖАНОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Арзы ПАЗЫЛОВ
Барлықбай ПРЕНОВ
Қаххор ТУРСУНОВ
Тажибай УТЕБАЕВ
Саодат ТОШТЕМИРОВА
Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Ризамат ШОДИЕВ
Зафар ЧОРИШАНБИЕВ
Бекзод ХОДЖАЕВ
Дустназар ХИММАТАЛИЕВ
Гулрухсор ЭРТАШЕВА

Шөлкөмлестіріушілер:

**Қарақалпақстан Республикасы
Халық билимлендириу
Министрлиги, ӨЗПНИИ
Қарақалпақстан филиалы**

**Өзбекстан Республикасы
Министрлер Кабинети
жанындағы Жоқарғы
Аттестация Комиссиясы
Президиумының 25.10.2007
жыл (№138) қарары менен
дизимге алынды**

**Қарақалпақстан Баспа сөз хәм
хабар агентлиги тәрепинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге
алынды №01-044-санлы гууалык
берилген.**

**Мәнзил: Нөкис қаласы,
Ерназар Алакөз көшеси №54
Тел.: 224-23-00
e-mail: uzniipnkkf@umail.uz,
mugallim-pednauk@umail.uz
www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz**

Журналға келген мақалаларға жууап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Мугаллим ҳәм ўзликсиз билимлендириу» журналынан алынды, деп көрсетилуи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледи. Мақалада келтирилген мағлұматларға автор жууапкер.

МАЗМУНЫ

ТИЛ ҲАМ ӘДБИЯТ

Yusupov N. Qaraqalpaq tilinde -shi/-shi affiksi haqqinda	4
---	---

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Химматалиев Д.О., Жураева Г.А. Профессионал таълимда таълим жараёнини компетенция ёндашув асосида ташкил этиш	7
Канглибеков К.Д. Профессионал таълимда талабаларнинг иқтисодий фаолият соҳасида касбий компетенцияларини шакллантириш	12
Amiqulov X. Q. Sirtqi bo'lim talabalarining sessiya oralig'i vazifalari mazmun mohiyati	15
Мустафоева Д., Маматалиева М. Талабаларда креатив кўникмаларни шакллантириш жараёнининг моҳияти	19
Ахмедов А. Б. Тадқиқотчилик компетенцияси тушунчаси мазмуни ва унинг таркибий компонентлари	22
Исмаилова З.К. Бўлажак мутахассисларнинг касбий компетентлигини шакллантириш	30
Шукуров Б. Талабаларнинг ўқини орқали билиш жараёнини методик тизим шaroитларида бошқариш	34
Тўхтаева Ф.Ш. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашда педагогик инновациялардан фойдаланиш имкониятлари	37
G'ofirov M.J. Kompetentli yondashuv asosida bo'lajak muhandislarning umumkasbiy tayyorgarligini rivojlantirish	43
Хикматуллаева Д.А. Ўқувчиларни касбий фаолиятга тайёрлаш компетенцияларини ривожлантиришнинг назарий асослари	47
Садикова Ф.М. Ахборот таълим муҳитида талабаларнинг мустақил фаолиятини ташкил этиш	49
Нурова О.С. Педагогик тажриба - синови ишларини ташкил этиш ва ўтказиш методикаси	54
Хашимова М.К. Таълимга технологик ёндашув жараёнида тест назоратидан унумли фойдаланиш	59
Расулов А. Н. Замонавий таълим кластери шарoитида иқтисодиёт билим асослари фанини ўқитиш методикасини такомиллаштириш	65
Махмонов У.А. Олий таълимда ўқув машгулотларини ташкил этиш ва самарадорлигини ошириш йўллари	68
Yusupova A. P. Professional ta'lim muassasalarida dual ta'lim sifatini oshirishning samarali usullari	73
Уралов С.А. Ишлаб чиқариш таълими усталарини малакасини ошириш жараёнининг амалдаги ҳолати ва муаммолари	76

Даминов Л. О. Талабаларнинг технологик компетентлигини такомиллаштириш	80
Файзуллаев Р.Х. Профессионал таълим тизимида назария ва амалиёт бирлиги асосида малакали кадрлар тайёрлаш	83
Хикматуллаева Д.А. Уқувчилар мустақил таълимини такомиллаштириш йўналишлари	88
Турдиев Ж.П. Профессионал таълим йўналиши бакалаврларининг умумтехник тайёргарлигини эвристик масалалар воситасида такомиллаштиришнинг педагогик шарт-шароитлари ва имкониятлари	90
Чориев Р. Профессиональная деятельность специалистов на основе дуальной системы	94
Азизова А.Р. Совершенствование методики преподавания биологии на основе цифровых технологии в учреждениях профессионального образования	98
Муқумова Д. И., Ярова С.Б. Влияние инновационной деятельности на повышение профессиональной компетентности педагога	101
Tokhtasheva N.Q. Spiritual and moral upbringing of music	104

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРНИҲ, ФИЛОСОФИЯ

Разоқов Б.Х. Миллий кадриятлар асосида халқ хунармандчилигини ривожлантириш ..	107
--	-----

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Abdullaev A.K. Professional ta'lim tizimi o'quvchilariga virtual modellash tirish vositasida arxitektura viy loyihalashni o'rgatishni ilmiy-nazariy asoslari	110
Амирова З.Ф. Олий ҳарбий таълим жараёнида курсантларнинг техник тафаккурини шакллантиришни моделлаштириш	114
Ahmedov M.M., Teshaboev Z.A., Xojikarimova G.T. Texnologiya fani o'qituvchilarining texnologik jarayonlarini tashkil etish va boshqaruv faoliyatini takomillashtirish	116
Нурова О.С. Назарий механика фанларини ўқитиш асосида бўлажак муҳандисларни илмий-тадқиқот фаолиятига тайёрлаш методикаси	119
Мовлонов М.К. Бўлажак муҳандисларни малакавий амалиёт жараёнида касбий фаолиятга тайёргарлигини ривожлантириши моделлаштириш	124
Чориев Б. А. Академик лицей ўқувчиларининг касбий компетенцияларини ахборот ва компютер технологиялари асосида такомиллаштириш	127
Хайруллаев Д. Б. Техника олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини бошқаришнинг ташқилий-функционал моделини куриш	130
Aralov M.M. Muhandislik yo'nalishi talabalariga kartografik chizmachilik va kartografiya fanlarini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanishning ilubiy jihatlar i	133

БАСЛАҒИШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМЛИ ТӘРБИЯ

Sharipova G. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda maktabgacha ta'lim tashkiloti va oila hamkorligi	138
---	-----

ФИЗИКАЛИК ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

Тоштонов Б. Б. “Жисмоний маданият” тушунчаси инсоният ва жамият умумий маданиятининг эволюцияси сифатида	142
Ибрахимов С.У. Акмеологик ёндашув асосида бўлажак спорт мураббийларини спортчилар гуруҳидаги зиддиятларни бартараф этишқўникмалари ва ҳаракатчанлик сифатларини ривожлантириш	145
Ruzmetov N.K. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning to'p bilan bajariladigan mashqlar o'ynash jarayonida koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirish	150
Ходжанов А.Р. Особенности психологической подготовки к соревнованиям	156

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМДА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ КОМПЕТЕНЦИЯ ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ

Химматалшев Д. О.

педагогика фанлари доктори профессор вб., (DSc)

Тошкент вилояти Чирчиқ Давлат Педагогика институти

“Педагогика ва менежмент” кафедраси

Жўраева Г. А.

таъин докторанти (PhD)

“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш

муҳандислари институти” Миллий тадқиқот университети

“Профессional таълим ва жисмоний маданият” кафедраси

Таъин сузлар: профессионал таълим, “Хаёт давомиди таълим олиш” принципи, бошлангич профессионал таълим, касбий компетенция, компетенция, умумий компетенция, ўрта махсус профессионал таълим, ўрта профессионал таълим.

Ключевые слова: профессиональное образование, принцип “Обучение в течение всей жизни”, начальное профессиональное образование, профессиональная компетентность, компетентность, общая компетентность, среднее специальное профессиональное образование, среднее профессиональное образование.

Key words: vocational education, the principle of “Lifelong learning», primary vocational education, vocational competence, competence, general competence, secondary special vocational education, secondary vocational education.

Ҳозирги кунда дунё микёсидаги илғорлаб бораётган қўлаб ўқув жараёнидаги стратегиялар Ўзбекистон Республикаси таълим тизимидаги тармоқларга илмий тажриба сифатида асос бўлиб келмоқда.

Бу борада профессионал таълим тизим сифатида қаралиб, унга алоҳида эътибор берилмоқда ва бу “Таълим тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ ташқишлаштирилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вази́рлар Маҳкамасининг 07.09.2020 йилдаги “Ўзбекистон Республикасида ўзлуксиз бошлангич, ўрта ва ўрта махсус профессионал таълим тизимини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида” ги 466-сонли Қарорига мувофиқ қуйидагилар билан танишиб чиқсак.

Ушбу қонун асосида, аввало, Профessional таълим тўғрисидаги тушунчага эга бўлсак: Ўзбекистон Республикасида профессионал таълим — иқтисодиётнинг ривожланиш истикболлари ва устувор вазифаларини, замонавий техника ва технологик тенденцияларни ҳисобга олиб, меҳнат бозоридаги кадрларга бўлган реал эҳтиёж, иш берувчиларнинг тақлифлари ҳамда “Ҳаёт давомида таълим олиш” принципи асосида шахсларнинг таълим олишига мулжалланган.

Биламизки, шахс тарбиясида таълим тизимининг ўрни бекиёсдир ва юқорида таъкидлаган Қонунга илова қилинган Низом асосида қўйидаги тушунчалар келтириб ўтилган:

бошланғич профессионал таълим - ЮНЕСКО тапшилоти томонидан қабул қилинган Таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичи (кейинги ўринларда Халқаро таснифлагич деб аталади) 3-даражасига мос келувчи таълим дастурлари;

касб - махсус тайёргарлик ва иш тажрибаси натижасида маълум бир соҳада меҳнат фаолиятни амалга ошириш учун лозим бўлган назарий билимлар, амалий кўникма ва малакалар мажмуасини эгаллаган, жисмоний имконият, ақлий қобилият ва ҳуқуқлари таъминланган меҳнат фаолияти (машғулоти)нинг туридир;

касбий компетенция - билим, кўникма ва амалий тажриба асосида касбий фаолиятга тегишли вазифаларни бажаришда фаолият юритиш қобилияти;

касб-ҳунар мактаби - Халқаро таснифлагичнинг 3-даражасига мос келувчи таълим дастурлари асосида 9-синф битирувчиларини ижтимоий қўллаб-қувватлашга қаратилган бошланғич профессионал таълим босқичида кадрлар тайёрлайдиган таълим муассасалари;

квалификация - касбий маҳорат даражаси ёки погонаси касбий талабларнинг муайян погонасига мувофиқлиги даражаси;

коллеж - Халқаро таснифлагичнинг 4-даражасигача мос келувчи таълим дастурлари асосида кадрлар тайёрлайдиган вазирликлар ва идоралар тизимида фаолият кўрсатадиган таълим муассасалари;

компетенция - билим, кўникма, малака ва шахсий сифатлар мажмуи;

кўникма - муайян вазифани бажариш учун эгалланган қобилият;

мутахассислик - бирор касб доирасида маълум бир фаолият тури учун махсус тайёргарлик ва амалий тажрибаси билан эришилган зарур билим, кўникма ва малакалар мажмуи;

профессионал стандарт - ходимга маълум бир касбий фаолият турини, шу жумладан, маълум бир меҳнат функциясини бажариш учун зарур бўлган малака талаблари;

профессионал таълим - таълим олувчиларда маълум бир мутахассислик ва касблар бўйича касбий компетенцияларни шакллантирадиган ва ривожлантирадиган узлуксиз таълим тизими;

табакалаштирилган таълим дастури - Халқаро таснифлагичнинг тегишли даражаларига мувофиқ бошланғич, ўрта ва ўрта махсус профессионал таълимда кадрлар тайёрлаш учун касб ёки мутахассисликларнинг мураккаблик даражалари, ўқитиш мuddатлари бир-биридан фарк қиладиган таълим дастури;

таълим дастури - профессионал таълим муассасаси битирувчисига муайян эгаллаган касб ёки мутахассислик бўйича касбий фаолиятни малакали бажариш имконини беришга қаратилган профессионал таълим тайёргарлигининг асосий мазмунини аникловчи давлат таълим стандартлари, ўқув режаси, ўқув фанлари (модулар) дастурлари, малака амалиёт дастурларидан иборат ҳужжатлар тўплами;

давлат таълим стандартлари - давлат томонидан таълимнинг мазмуни ва сифатига нисбатан белгиланадиган талаблар мажмуи;

фаол қўлаб, профессионал таълим ва ишлаб чиқаришнинг ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш;

шахсларнинг профессионал таълим муассасаларини ихтиёрий танлаши ва касб ёки мутахассислик бўйича билим олиш, шунингдек, “Ҳаёт давомида таълим олиш” принципи асосида касбий тайёргарлик ва қайта тайёрлашдан ўтиш имконига эга бўлиш шароитларини яратиш;

профессионал таълим олиш орқали шахснинг интеллектуал, маданий ва маънавий ривожланишга бўлган индивидуал эҳтиёжларини қондириш, ўқувчиларда ватанпарварликни, фаол фуқаролик позициясини шакллантириш ҳамда уларда масъулият ва ижодий фаолиятни ривожлантириш.

Шунга қўра таълим жараёнида талабалар эгаллаган билим, қўникма ва малакаларини беvosита қўндалик ҳаётида қўллашга ўргатадиган компетенциявий ёндошувга асосланган ДТСларни яратиб ва таълим жараёнида қўллаш зарурияти юзага келди.

Юқоридагилардан фикрларга қўра профессионал таълим тизимида ўқув жараёнларини ташқиллаштиришда биз учун ҳозирги кун янгилиги бўлган таълимдаги компетенция атамасининг ўрни бекиёсдир.

“Competence” сўзи инглизча “to compete” сўзидан келиб чиққан бўлиб, таржимаси “мусобақалашмок”, “рақобатлашмок”, “беллашмок” деган маънони билдиради. Сўзма-сўз таржима қилинса, “мусобақалашмошга лаёқатлилиқ” маъносига келади.

Илмий педагогик, психологик манбаларда берилишича, компетенция, компетентлилиқ ўта мураккаб, кўп қисми, кўпгина фанлар учун долзарб бўлган тушунчалардандир. Шу боисдан унинг таърифлари ҳам ҳажман, ҳам таркибига қўра, ҳам маъно, мантиқ мундарижаси жиҳатидан турли-туман. Атаманинг моҳияти шунингдек, “самардорлик”, “мослапувчанлик”, “йотуклили”, муваффақиятлилиқ”, “тушунувчанлик”, “натижалилиқ”, “ўқувчилиқ”, “хосса”, “хусусият”, “сифат”, “миқдор” каби тушунчалар асосида ҳам тавсифланади.

Бунга қўра таълим компетенцияларини тасдиқланган стандартда келтирилган таъриф бўйича қабул қиламиз:

билим — ўрганилган маълумотларни эслаб қолиш ва қайта тушунтириб бериш;

қўникма — ўрганилган билимларни таниш вазиятларда қўллай олиш;

малака — ўрганилган билим ва шаклланган қўникмаларни нотаниш вазиятларда қўллай олиш ва янги билимлар ҳосил қилиш;

компетенция — мавжуд билим, қўникма ва малакаларни қўндалик фаолиятда қўллай олиш қобилияти.

Бу юқоридаги таърифлани жамлаган ҳола компетенция - шунчаки ўрганиш, билишгина эмас, балки, амал қилиш, аниқроғи, дарс жараёнида қўллай олиш ўқувига эга бўлиш деган тушунчани беради.

Агар шундай бўлмаса, ўқитувчининг аудиторияга киришининг қизиги йўқ. У ўқувчини қизиқтира олмаса, изидан эргаштира олмайди. Аксинча, фандан бездиради. Бу эса хунук оқибатларга олиб келади. Чунки ўқувчилар зийрак, қузаувчи ва тақдирчи бўлишади, бу эса дарсга эътиборни сусайтириб, ўқувчини чалғитади.

Шундай экан, қарсак икки қўлдан чиққани каби объект ва субъект, яъни ўқитувчи ва ўқувчи орасидаги мулоқот кўприги бу нутқ маҳорати, нотиклик санъатидир. Ҳар бир педагог, аввало, фанни тула ўзлаштириши, билимни эгаллаши сўнгра уни етказиб йўллари хақида тинимсиз изланиши зарур.

Ҳўлоса қилиб, профессионал таълим тизимида ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги босқичма-босқич тарзда олиб бориладиган мулоқат жараёни кўмпетенциявий ёндашув асосида амалга оширилса натижа қўтилганданда зиёда бўлиши тайин.

Чунги интеллектуал салоҳият ҳар бир ёшнинг қўлидаги гаджетлар мисоли кўпроқ, долзарб, қизиқарлироқ ҳамда мақсадли бўлиши профессионал таълимда таълим жараёнини компетенция ёндашув асосида ташкил этиш шартлигига асос бўлади.

Шунинг учун юртимизда олиб борилаётган янгиланишлар таълим сифатини янада яхшилашга қаратилади экан, қабул қилинаётган қонун ҳужжатлари бугунги кун билан бир қадамда олиб борилиши “Ҳаёт давомида таълим олиш” принципини шаклланишига имкон беради.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: “Ўзбекистон”, 1998. – 48 бет.
2. Ўзбекистон Республикасининг 23.09.2020 йилдаги 637-сонли “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. www.lex.uz
3. Ш.М.Мирзиёев. Қонун устуворлиги ва манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 48 бет.
4. Ш.М.Мирзиёев. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2017.
5. Ш.М.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимызни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 02.03.2020 йилдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини (Илм. маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили)да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида” ги ПФ-5953-сонли фармони;
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 27.02.2020 йилдаги “Педагогик таълим соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4623 сонли қарори. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 06.09.2019 йилдаги “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ-5812 сонли фармони. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 07.09.2020 йилдаги “Ўзбекистон Республикасида узлуксиз бошлангич, ўрта ва ўрта махсус профессионал таълим тизимини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида” ги 466-сонли Қарорига
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 14.03.2017 йилдаги “Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-2829 сонли қарори.
9. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989.
10. Болтабоев С.А., Исмоилова М.М. Касб таълими методикаси фанидан курс ишлари. (методик қўлланма). Т.: Низомий номли ТДПУ. 2001.
11. Давлатов К. Меҳнат ва касб таълими, тарбияси ҳамда касб танлаш назарияси ва методикасидан амалий машғулотлар: Педагогика институти талабалари учун қўлланма. – Т.: “Ўқитувчи”, 1995.
12. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш. Монография. – Тошкент: Фан, 2004.
13. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашнинг айрим муаммолари Ж. Педагогик таълим. -2002.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада профессионал таълимда таълим жараёнини компетенция ёндашув асосида ташкил этишнинг мавжуд ҳолатлари бўйича юртимизда олиб борилаётган ислохотлар ҳамда чора-тадбирлар юзасидан таклиф ва мулоҳазалар келтирилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлены предложения и комментарии к современному состоянию проводимых в нашей стране реформ и мероприятий по современному состоянию организации образовательного процесса в профессиональном образовании на основе компетентностного подхода.

SUMMARY

This article provides suggestions and comments on the current state of reforms and measures in our country on the current state of organization of the educational process in vocational education on the basis of a competency approach.